

חכמתו של שלמה באגדות חז"ל

מאת

מ. זר-כבוד ז"ל

בשלושה כתרים הוכתר שלמה במקרא — בכתר עושר, בכתר כבוד ובכתר חכמה. והאחרון עולה על הראשונים, כי החכמה היא שהקנתה לו שני הקניינים, עושר וכבוד — והם טפלים לה.

הכתוב מספר על חלום שלמה בגבעון. אלהים שאל אותו: "מה אתן לך" ? ושלמה השיב: "לב שומע לשפט את עמך, להבין בין טוב לרע". אלוהים נענה לו ואמר: "יען אשר שאלת את הדבר הזה, ולא שאלת לך ימים רבים, ולא שאלת לך עשר, ולא שאלת נפש איביך — ושאלת לך: הבין לשמע משפט — הנה עשיתי כדבריך הנה נתתי לך לב חכם וגבון אשר כמוך לא היה לפניך, ואחריך לא יקום כמוך; וגם אשר לא שאלת נתתי לך: גם עשר, גם כבוד, אשר לא היה כמוך איש במלכים" (מל"א ג', ה—יג).

ואכן התאמת החלום במשפט שתי הנשים (שם, טז—כח): שלמה הוציא צדק לאור, בלי סיוע עדות — כפי שהפרוצידורה המשפטית מחייבת¹, ודן רק על פי שיקול פסיכולוגי מבריק. המשפט הזה הפתיע את העם, והסיפור מסתיים במלים: "ויראו מפני המלך, כי ראו כי חכמת אלהים בקרבו לעשות משפט" (שם כח). אמנם היו חכמים שחלקו על שיטת הכרעה משפטית זו של שלמה. במדרש שוחר טוב, לתהלים מזמור ע"ב, נמסר שהתנא ר' יהודה בר אלעאי² התרעם על שלמה בשל כך ואמר: "אילו הייתי שם — פיקרין (חבל) הייתי גותן על צווארו", אך לעומתו ראו חכמים אחרים במשפט זה שנתמלאה בקשתו של דויד אביו מאת ה' "משפטיך למלך תן וצדקתך לבן מלך" (תהלים ע"ב, א). כלומר משפט אלהים ששלמה בנו יהא דן כיוצרו, בלי עדים והתראה; ועוד אמרו בשבחו של שלמה: "מתוך ששפט משפט צדק בלי עדים — ותמהו ואמרו בני אדם: מי יכול לדון בלי עדים? (אין זה אלא ששפט ברוח אלוהים אשר בו) — עמדו וגדרו עצמן מן הגול".

קרוב לשער שההמות המופלאה של המלך שופט הצדק בחזון ישעיהו (פרק י"א) שעליו הוא אומר: "ולא למראה עיניו ישפוט, ולא למשמע אוניו יוכיח — ושפט בצדק דלים" — שרשיה במשפט שלמה.

מלבד חכמת המשפט נתגלתה חכמתו גם בשטחים אחרים: בסדרי שלטון מתוקנים בידיעת הטבע ובהבנת המשל והשיר.

1 ר' דברים י"ג, טו.

2 תלמידו של ר' עקיבא.

הכתוב אינו מפרט זאת, אלא כולל ומסכם: "ויתן אלוהים חכמה לשלמה ותבונה הרבה מאד, ורחב לב כחול אשר על שפת הים; ותרב חכמת שלמה מלמה מחכמת כל בני-קדם ומכל חכמת מצרים; ויחכם מכל-האדם... וידבר שלשת אלפים משל, ויהי שירו חמשה ואלף; וידבר על-העצים מן הארז אשר בלבנון ועד האזוב אשר יצא בקיר; וידבר על-הבהמה ועל-העוף ועל-הרמש ועל-הדגים" (מל"א ה, ט-יג).

החכמה היא שעשתה לשלמה שם גם בגויים הרחוקים והקרובים ככתוב: "ויבאו מכל-העמים לשמע את חכמת שלמה, מאת כל-מלכי הארץ אשר שמעו את-חכמתו (שם, שם, יד). הכתוב מביא שתי עדויות על הרושם החזק שעשה שלמה בחכמתו: האחת של חירם מלך צור, והשנית של מלכת שבא, שבאה מרחוק לשמע שמו. על חירם כתוב: "ויהי כשמע חירם את-דברי שלמה — וישמח מאד, ויאמר: ברוך ה' היום אשר נתן לדוד בן חכם" (שם, ה', כא), ועל מלכת שבא כתוב: "ומלכת שבא שמעת את שמע שלמה (— לשם ה')³ — ותבא לנסתו בחידות" (שם, י', א). אחרי שראתה את סדרי ביתו ושמעיה את דברי חכמתו הכריזה: "אמת היה הדבר אשר שמעתי בארצי על-דבריך ועל-חכמתך, ולא האמנתי לדברים עד אשר-באתי ותראינה עיני — והנה לא הגד לי החצי; הוספת חכמה וטוב אל-השמועה אשר שמעתי". מסתבר שמלכת שבא היתה לא רק שלטת עשירה אלא גם אחת מחכמות הקדם, שענייני ספרות והגות העסיקו אותה. "חידות" וכן "משל" היו לא רק עניין לשעשועים, אלא אף דרך להביע מחשבות ורעיונות בצורה שירית תמציתית ומרוכזת, שעומקה מרובה מהיקפה, ובה השתמשו משוררים והוגים, כדברי המשורר הקדמון מימי דוד: "אפתחה במשל פי, אביעה חידות מני-קדם" (תהלים ע"ח, ב), ובפתיחה לספר משלי שלמה, מודגשת אחת מתכונות הספר ומטרותיו: "להבין משל ומליצה, דברי חכמים וחידתם" — ואמנם ספר משלי מלא מהם. בפנים השונים של חכמת שלמה עסקו חכמים וסופרים עוד בפני הבית בארץ ישראל — בספרות הנקראת ספרים חיצונים — וגם אחר החורבן, בספרות התלמוד והמדרש, וכן באגדות עם, שעיתרו את שלמה בפרחי דמיון ססגוניים.

בן סירא⁴, שהושפע רבות מדמותו של שלמה ומן התיאורים המיוחסים לו, קובע בספרו את מקומו של שלמה בסולם החכמים ומגדיר את מהות חכמתו.

בפרק ל"ז מונה בן-סירא טיפוסים שונים של חכמים ומבליט את ההבדל בין "חכם לנפשו" לבין "חכם לטעמו" — מורה דרך לרבים. על שלמה הוא אומר (פ' ל"ח) "נותן נפשו ומתבונן בתורת עליון (כלומר: הוא חכם בתורת ה'), חכמת כל הראשונים ידרוש ובנבואות יהגה, שיחת אנשי שם ישמר, ובעמקי מליצות יבוא, גסתרות משל ידרוש ובחידות משל יתרשט — — — אם אל עליון ירצה — רוח בינה ימלא, הוא יביע דברי חכמה ויודה לה' בתפילה, הוא יכין עצה ודעת ובמסתריו יתבונן, הוא יביע מוסר שכל ובתורת ה' יתפאר. יהללו בינתו רבים, ועד עולם לא יכרת שמו, לא ישבות זכרו ושמו יחיה לדור דורים, חכמתו תשנה

3 קרוב שבלשון שבא היה זה שמו של שלמה, והוא מדרש השם.

4 לפני מלכותו של אנטיוכוס אפיפנס וסמוך לדור המכבים. ר' מ"צ סגל, ספר בן-סירא השלם, תשי"ט עמ' 3.

עדה ותהלתו יספר קהל". בשבח אבות העולם (מ"ז, כא—כד). הוא מהלל את שלמה: "מה חכמת בנעריך ותצף כיאר מוסר; ארץ כסית בבינתך ותקלס במרום שירה; בשיר, משל, חידה ומליצה עמים הסערתה, עד איים רחוקים הגיע שמך ויבוא לשמעך".

חכמת שלמה היא אמנם רבת פנים, אבל את עיקרה רואה בן-סירא במוסר, כי אותו הוא מזהה עם תורת משה. בפרק כ"ד (המבוסס על משלי ח') מספרת החכמה, שהיא יצאה מפי עליון ונדדה על פני תבל עד שמצאה מנוחה בישראל, והיא: "תורה צוה לנו משה, מורשת קהלת יעקב"⁵.

בספר שנכתב בארץ ישראל בתקופה מאוחרת יותר, "חכמת שלמה", שם המשורר בפי שלמה, המהלל את החכמה, את דברים אלה: ראשיתה — בקש מוסר באמת, ודרש מוסר אהבה, ואהבה שמר מצותיה; ונצר מצות — ערבת אל-מות, ואל-מות יקרב לה" (ו', יז—יח). לדעתו המוסר הוא תנאי קודם לחכמה, אבל את מהותה של החכמה הוא מפרט בפרק ז', יז—כא: "הכרה נכונה של המצואים; לדעת תכונת תבל וכח היסודות; ראשית העתים... תנועות השמש... מחזור השנים ומשטר הכוכבים; תכונות נפש חיה — ותמת חיות פרא, כח הרוחות (השדים) ושיתות אנשים; הצמחים למיניהם וסגלות השרשים" ומסכם: הנסתרות והנגלות ידעת, כי החכמה, אמנית הכל — למדתני"⁶.

בפרק הבא (ח', ז—ח) הוא מוסיף: "היא תלמד ענוה ובינה, ישר וגבורה — ומהם אין-דבר מועיל בחיים לבגי אדם... היא תבין קדמוניות ופשר העתיד, ותדע מאמרי מליצות ופתרון חידות, אותות ומופתים תחזה מראש, וקורות הימים הבאים לתקופותיהם" כאן משמעות החכמה היא ידע אוניברסלי; פילוסופיה, קוסמולוגיה, כרונולוגיה, אסטרונומיה, זואולוגיה ורפואה, דימונולוגיה, ריתוריקה ומאנטיקה — ואמנם זהו האידיאל של החכם הבבלי והמצרי⁷. חסר רק הכישוף, כנראה משום שנאסר בתורה, וכן לא נזכרה כאן מלאכת מחשבת, מפני שלפי רוח התקופה ההילניסטית, כקודמתה המצרית — אין האמנות עיסוק היאה לחכם גדול. לא כן באגדה העממית: זו פיארה את שלמה לא בלמדנות של תורה או בחכמת הפילוסופיה, אלא בדברים הקרובים ללבה. היא מתארת לפרטיו את כסא המשפט בעל המנגנון המסובב והמפליא שאותו חמדו מלכי הגויים: סנחריב מלך אשור, פרעה נכה מלך מצרים, נבוכדנאצר מלך בבל ואחשורוש מלך פרס; כל אחד מהם לקח אותו כשלל ונכשל בשימושיו⁸. שלמה אף מתואר כגנן מעולה, היודע לתקן ולהשיב צמחים, או לאקלם צמחים זרים בארץ ישראל. הוא ידע איך ממתיקין את

5 מובאה מדברים ל"ג, ד.

6 ר' ספר חכמת שלמה, תרגום וביאור מאת מנחם שטיין, עמ' ת"ע, (הספרים החיצוניים, מהד' א' כהנא, ת"א תרצ"ו).

7 ר' פירושי על קהלת (תשל"ג) ח"א. ר' מאמרי: אלוהים ואדם, העמל והחכם, סיני תשכ"ט, א—ב, עמ' ד.

8 אגדת כסא שלמה נתפשטה ברבים על ידי תלמידי החדר, שהיו לומדים אותה במקורה הארמי עם מגילת אסתר ונתחבבה עליהם. בקובץ "בית המדרש" של יעללינעק נמצא נוסח עברי: א. דמות כסא של שלמה המלך ע"ה, בח"ב, עמ' 83. ב. כסא ואיפודרומין של שלמה המלך, בח"ב, עמ' 34.

החרדל ואת התורמסין⁹; הוא איקלם את עץ הפלפלין, מפני שעמד בהכמתו על משתיתה (טבעה של ארץ) ... וכך היתה עושה פירות¹⁰.

לפי האגדה ידע שלמה שיחות חיות ועופות ולשון שדים ורוחות, והשתמש בהן לצרכיו. "חמור נוהק — והוא יודע מה נוהק, צפור מציץ — והוא יודע מה מציץ"¹¹. "נשר גדול היה לו לשלמה והיה רוכב עליו לתדמור במדבר וחושב, ובא בו ביום אחד"¹². אותו נשר נפלא הוא שהביא לשלמה את אבן השמיר מגן עדן¹³; לפי גרסה אחרת השיג את השמיר בעזרת השדים¹⁴.

עד כמה היתה מפורסמת דמותו של שלמה כרב-מג, השולט על כוחות דימוניים על ידי מעשים ולחשים — למדים אנו מדברי יוסף פלאביוס¹⁵ שנועדו למשכילים רומיים ובתיאורו גם מורגשת נימה של גאווה לאומית על יכולתו של שלמה המלך החכם.

"ויחבר חמשה ואלף ספרים, המכילים שירים ומזמורים, ושלת אלפים ספרים, משלים ומליצות על כל עץ למינהו; מהאזוב עד הארו דיבר משל, וכמו-כן על הבהמה ועל כל החי אשר על הארץ והשוחה במים ומעופף באויר, כי לא היה דבר שלא ידע את טבעו ושעבר עליו מבלי לבחון אותו — כי אם בכול חקר, והראה ידיעה מדויקת בדבר תכונותיהם. ואלוהים זיכה אותו בדעת ובכשרון להתהלך עם השדים לתועלת בני האדם וריפויים¹⁶. הוא חרו גם לחשים שעל ידם רפות המחלות, והשאיר אחריו גוססאות לגירושי שדים, אשר בעזרתו מגרשים בני אדם את השדים שנכנסו בהם בלי לשוב עוד, והרפוי הזה תקפו חזק אצלנו עד היום הזה". כאן הוא מספר מעשה שעשה אחד אלעזר בנוכחות אספסינוס ופמלייתו בעזרת טבעת עם חותמת, שנעשתה לפי תכנונו של שלמה וע"י הנוסחאות שחיבר וקריאת השם שלמה, והוא מסיים: "המעשה הזה הוכיח ברורות את השכלתו של שלמה וחכמתו".

גם הנושאים שעליהם מספר הכתוב בקצרה, האריכה והרחיבה האגדה העממית. במל"א מסופר על משפט הנשים שהפתיע את הקהל, ואילו לפי האגדה לא היה משפט זה יחיד בסוגו. במדרש עשרת הדברות¹⁵ מסופר על משפט שלושה אנשים שהטמינו את כספם במקום אחד, ובליילה גנב אותו אחד מהם והעבירו למקום אחר — ושלמה בחכמתו גילה מיהו הגנב. וכן מסופר איך הכריע בין שנים שטענו לירושה; האחד בנו של המוריש — והשני נוכל שהתאמר להיות בנו, ושלמה קבע ע"י בדיקת דם מיהו הבן האמיתי¹⁶: עוד מסופר על משפט ירושה, שלאחד הירושים היו שני ראשים והוא טען לזכות של שנים, איך הוכיח שלמה שדינו כאחד¹⁷.

9 ר' שהש"ר א', ז. 10 ר' קה"ר ב' ז. 11 שהש"ר א', ט.

12 קה"ר ב', כז. 13 ילקוט ס' קפ"ב. 14 ר' גטין ס"ח; סנהדרין כ', ע"ב.

14 קדמוניות היהודים, ס' שמיני, פרק ב' 44—49 (תרגום א' שור).

14 ב נ"ל שבזה רצה להצדיק את פעולותיו המאגיות שלכאורה עבר על מצות התורה האוסרת קסם וניחוש וכדומה (ויקרא י"ט, כו; דברים י"ח, י—יא). הנחתו היא שאיסור זה מתייחס רק למאגייה שחורה ולא ללבנה. תפיסה זאת מובעת גם בדברי חז"ל שאמרו: "כל שיש בו משום רפואה — אין בו משום דרכי האמורי" (שבת ס"ז ע"א). ועייני א"א אורבך, פרקי אמונות ודעות עמ' 85.

15 "בית מדרש" ח"א, עמ' 86. 16 שם, ח"ד עמ' 145—146. 17 שם, ח"ד עמ' 152.

במל"א פ"י מסופר שמלכת שבא ניסתה את שלמה בחידות, אבל לא נמסרו מה הן. האגדה העממית ידעה שהיו אלו חידות משעשעות, כגון: מהו שבעה יוצאים ותשעה נכנסים, שנים מווגים ואחד שותה? ¹⁸ או: מה זה גלגל באר של עץ, ודלי של ברזל, שואב אבנים ומשקה מים? ¹⁹

אך דומה שבאגדת החכמים בלטה תדמיתו של שלמה כחכם יושב בישיבה, מתקן תקנות, עושה סייגים לדברי תורה, ואת משלי שלמה ראו כדרך דידאקטית להסביר את דברי התורה וכן אמרו בשעה שתיקן שלמה עירובין וגטילת ידים, יצתה בת קול ואמרה: בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני ²⁰.

ר' חנינא אמר: לבאר עמוקה מלאה מים והיו מימיה צוננים ומתוקים וטובים — ולא היתה בריה יכולה לשתות הימנה, בא אדם אחד וקשר חבל בחבל, משיחה במשיחה — ודלה ממנה ושתה, התחילו הכל דוליץ הימנה ושותין — כך: מדבר לדבר, ממשל לממשל, עמד שלמה על סודה של תורה ²¹.

18 מדרש שוחר טוב, משלי פרק א; ושם דוגמאות נוספות.

19 שהש"ר א'. 20 ר' מסכת שבת י"ד ע"ב.

21 קה"ר ב.

בית המדרש לרבנים באמריקה

נוה שכטר, ירושלים, ת. ד. 196, טל' 31121

רשימת הספרים בבית המדרש לרבנים באמריקה

תוספתא ותוספתא כפשוטה	
על סדרים, זרעים, מועד ונשים	
(13 כרכים)	שאול ליברמן
פרוש למשנה — מסכת שבת	אברהם גולדברג
ספרי על דברים	א.א. פינקלשטיין
מסכת עבודה זרה (כ"י ניר-יורק)	שרגא אברמסון
פסיקתא דרב כהנא (2 כרכים)	דב מנדלבאום
מחקרים ומקורות, מאסף למדעי היהדות ח.ג. דמיטרובסקי	Louis Ginzberg
An Unknown Jewish Sect —	
המעוניינים לרכוש ספרים או לקבל רשימה מלאה של פרסומינו יפנו בדואר או יטלפנו לפי הכתובת הנ"ל.	